Joe Hartmann – „cukerní král“ první republiky

JOE HARTMANN – “SUGAR KING” OF INTERWAR CZECHOSLOVAKIA

Aleš Vyskočil – Historický ústav Akademie věd

Dnes již pozapomenuté jméno významného cukrovarnického odborníka a především vlivného oborového činovníka mělo v meziválečném Československu patřičný zvuk. Josef Hartmann díky své pozici ve vrcholných orgánech cukrovarnického průmyslu představoval jednu z klíčových postav prvorepublikové ekonomiky, jejíž bylo cukrovarnictví důležitou složkou. Do značné míry ovlivňoval cukrovarnickou politiku a zastupoval stát na mezinárodních cukerních fórech. K mimořádnému postavení mu vyjma osobnostních předpokladů a rodinné tradice dopomohl sňatek s jednou z dcer „prvního bankéře“ republiky Jaroslava Preisse.

Původ, vzdělání a první kariérní kroky

Josef Hartmann se narodil 19. dubna 1901 v Kostelci nad Labem do rodiny úředníka cukrovaru v Kostelci nad Labem a pozdějšího generálního ředitele akciové společnosti *Schoellerovy cukrovary v Praze*, předního cukrovarnického odborníka Ing. Richarda Hartmanna (1872–1924). Rodina pocházela z Brna, kde byl Richardův otec Maximilián továrníkem. Josefova matka Anna pocházela z chudších poměrů, byla dcerou přednosty železniční stanice v Měšicích Josefa Morávka.

Středoškolská studia a externí vysokoškolská studia Josef Hartmann absolvoval doma (Praha) i v zahraničí (Vídeň, Londýn, Brusel, Frankfurt nad Mohanem, Paříž). Později své vzdělání doplnil ziskem doktorského titulu. Souběžně se studiem se zaučoval v belgických, francouzských a anglických cukrovarech, pobýval také v USA. Výrazem jeho světoběžnictví bylo vedle aktivní znalosti světových jazyků (perfektně německy, anglicky a francouzsky) také používání alternativní formy křestního jména „Joe“, a to i v oficiálních dokumentech.

Již počátkem 20. let 20. století figuroval v managementu firmy *Schoellerovy cukrovary* (1921 praktikant, 1923 tajemník, 1924 náměstek ředitele), kam jej povolal jeho otec – generální ředitel společnosti. Postupně se vyprofiloval v předního odborníka cukrovarnického oboru. Navazoval na dílo a renomé svého otce, který se významně zasloužil o rozvoj československého cukrovarnictví a stál v čele klíčových oborových organizací. V řadě funkcí jej syn později nahradil (1, 3, 6, 7, 9).

Nástup do služeb Živnobanky – Hartmann se stává „cukerním králem“ republiky

Zásadním zlomem v kariéře Josefa Hartmanna se stal sňatek s Věrou (nar. 1904), nejmladší dcerou ředitele *Živnobanky* Jaroslava Preisse, mimořádně vlivného muže a šedé eminence meziválečného dění. Část domácího tisku neopomněla tento svazek v roce 1923 komentovat slovy „internacionála zlata“ apod. a podivovala se nad propojením „české vlastenecké rodiny Preissů a německých nacionálů Hartmannů“, což pochopitelně nebylo nic jiného než zlomyslná pomluva. Po uzavření sňatku byl Hartmannovi počátkem roku 1925 svěřen úkol posílit pozici *České společnosti pro průmysl cukerní*, což byla dceřiná společnost *Živnobanky*. Přes ni bankovní ústav podnikal v cukrovarnickém odvětví. Pod jeho vedením společnost nebývale zesílila a stala se meziválečným lídrem. A Josef Hartmann vystoupal až na pozici generálního ředitele (prosinec 1934). Z rafinerie cukru v Mělníku, která byla součástí skupiny, vytvořil největší podnik svého druhu ve střední Evropě. Jeho zásluhou bylo také cukerní oddělení *Živnobanky* přeměněno na *Akciovou společnost pro obchod cukrem*, nejsilnější československou exportní společnost, které předsedal. *Živnobanku* a její zájmy zastupoval od roku 1927 také v rámci cukerního kartelu československých cukrovarů. Z titulu svých funkcí a díky jazykové erudici zastupoval československé cukrovarnictví na mezinárodních fórech. V londýnské *Mezinárodní cukerní radě*, kterou pomáhal vytvořit, pro československé producenty vyjednal výhodné vývozní kvóty a zajistil jim exportní příležitosti. Vedoucí funkce zastával v řadě dalších československých cukrovarnických podniků a společností, např. v *Ústředním spolku československého průmyslu cukrovarnického*, *Středočeském spolku cukrovarnickém*, *Cidlinské agencii cukrovarů*, *Společenstvu cukrovarů severozápadních Čech*, *Lounském akciovém cukrovaru*, *Asekuračním spolku průmyslu cukrovarnického*, *Svazu českých cukrovarnických agencií*, *Společenstvu československých cukrovarů* nebo *Společnosti pro pěstění řepového semene*. Hartmannovu odbornost a mezinárodní přehled dokazuje i celá řada statí, které publikoval samostatně nebo v rámci odborných periodik, mj. také v Listech cukrovarnických – viz seznam na konci textu (1, 4, 5, 8, 9, 10, 13).

Hartmannovy aktivity zasahovaly i mimo domovský obor, silné slovo měl také v dalších potravinářských odvětvích, zejména v průmyslu mléka a cukrovinek. Zastupoval obor i v centrálních hospodářských institucích, např. v *Ústředním svazu československých průmyslníků*. Působil ve správních radách *České obchodní společnosti*, *Československé plavební akciové společnosti Labské*, *Mělnického akciového skladiště* a jiných (10).

Hartmannův mimopracovní svět

Josef Hartmann byl velice činorodý a společensky aktivní. Vyjma pracovních kontaktů udržoval styky také s uměleckým světem. Byl členem mnoha spolků a institucí, např. *Umělecké besedy*, *Sdružení českých umělců grafiků Hollar*, *Technického*

muzea v Praze. Ve výtvarných kruzích proslul svou bohatou sbírkou českého malířského umění 19. stol. (Slavíček, Chittussi, Mánes, Mařák, Marold, Švabinský ad.), která mu byla zabavena po roce 1948. Vášeň pro automobily rozvíjel coby dlouholetý místopředseda *Autoklubu republiky Československé*. Náležel ke společenské smetánce, po nějaký čas byl mimo jiné spojován s hvězdou prvorepublikové kinematografie Adinou Mandlovou, což bylo bulvárními médii náležitě komentováno. Mimo jiné i proto, že byl tou dobou ženatý, byť manželství s Věrou Preissovou nepatřilo ke šťastným (rozloučeno bylo v roce 1931). Ostatně i jeho zprvu vřelý vztah s Jaroslavem Preissem postupně ochladl. Podruhé se Hartmann oženil v roce 1945 s Taťánou (nar. 1910), dcerou Františka Klubala, majitele pražské továrny na kočáry a automobilové karoserie (1, 2).

Obr. 1. Josef Hartmann na oficiální fotografii (foto: Národní archiv v Praze)

Protektorát a odbojová činnost

Po okupaci Československa se zapojil do odbojové činnosti. Nabídnout mohl zejména kurýrní a zpravodajské služby i „ovlivňování“ cukerní politiky, včetně povinných dodávek říši. Během zahraničních výjezdů, souvisejících se zastávanými funkcemi, předával strategické informace (mj. i od Jaroslava Preisse) exilové vládě, která jej zároveň pověřila úkolem udržet české podnikatelské pozice a minimalizovat ekonomické škody na československém hospodářství. Na opačném konci konspirační sítě stála odbojová skupina kolem ministerského předsedy Aloise Eliáše. V ilegalitě vystupoval pod na první pohled poněkud průhledným krycím jménem Cukr, resp. Joe. Mimo udržování klíčového informačního toku mezi domovinou a exilem napomáhal ilegálnímu odchodu osob do zahraničí a finančně podporoval rodiny perzekvovaných občanů. Jeho osoba pochopitelně nezůstala bez zájmu protektorátních policejních složek, zpočátku jej však německá moc v některých funkcích tolerovala. To se změnilo po zatčení Aloise Eliáše, kdy byl Josef Hartmann obviněn ze sabotáže, zadržování zboží a zneužití úřední funkce ke škodě říše, za což mu hrozil trest smrti. V červenci 1942 byl odsouzen v dalším procesu týkajícím se Radlické mlékárny na devět měsíců do vězení, ale nástup byl odkládán vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu způsobenému několikaměsíční vazbou, mučením a těžkými operacemi. V posledním roce války se pak skrýval ve Stříbrné Skalici, což mu umožnil uměle vytvořený status pohřešované osoby (1).

Během okupace přišel Josef Hartmann o rozsáhlý majetek, mimo jiné o lesní statek Lomnice – Tylov na Rýmařovsku o rozloze 1 144 ha, který získal v roce 1932 prostřednictvím Kolonizačního družstva pro Moravu. Toto družstvo vzniklo z iniciativy Syndikátu moravských řepařů a soustředilo se na odkup pozemků v německém pohraničí a jejich následný prodej či pronájem českým zájemcům s cílem posílení českého živlu v regionu. V duchu této ideologie Hartmann do Lomnice přivedl české zaměstnance (pro lesní správu) a podpořil menšinové školství výstavbou obecné školy (1934) a mateřské školy (1936); zároveň si v Lomnici vybudoval letní relaxační sídlo. Čechizaci prostoru mu nová německá správa ostře vytkla a donutila jej statek pod cenou prodat. Na pozemcích byl následně vystavěn zajatecký pracovní tábor. V roce 1946 mu byl majetek vrácen, avšak dlouho se z něj netěšil (1, 2, 13).

Na cestě do zatracení

Po válce byl Josef Hartmann účelově obviněn z kolaborace s Němci, avšak po prokázání odbojových aktivit byl osvobozen. Zaručil se za něj mimo jiné Jan Masaryk, se kterým udržoval styky již od 20. let. Za své vlastenecké postoje byl několikrát vyznamenán (Československý válečný kříž 1939, Československá vojenská medaile Za zásluhy I. stupně, Pamětní kříž Weidmannovy odbojové skupiny II. třídy, Pamětní odznak Svazu osvobozených politických vězňů, Pamětní odznak 1938, Záslužný odznak 1945). Po osvobozujícím výnosu byl státní mocí definitivně zainteresován na reorganizaci znárodněného cukerního průmyslu z pozic (mj. přechodný cukerní národní výbor, Česká společnost pro průmysl cukerní), do kterých byl dosazen krátce po osvobození. Znovu, a tentokrát natrvalo, byl z vedoucích postů v cukrovarnických společnostech odvolán ihned po únoru 1948. Před hrozbou stíhání a perzekuce Josef Hartmann emigroval. Jeho majetek byl konfiskován. Po nějaký čas pobýval i se svou druhou ženou ve Švýcarsku, kam za nimi dorazil i syn z prvního manželství Richard, mezitím vyloučený ze studia práv. Další osudy nucených uprchlíků nejsou známy (1, 2, 3, 11).

Hartmanovy odborné práce

Cukr a řepa. Obzor národohospodářský 32, 1927, s. 162–165; *Nové období světové cukerní politiky*. Obzor národohospodářský

Obr. 2. Josef Hartmann (uprostřed) ve společnosti Jana Masaryka (první zleva) a Adiny Mandlové (druhá zleva) v roce 1936; zcela vpravo Hartmannova první žena Věra (14)

32, 1927, s. 669–675; *Cukerní krise*. Obzor národohospodářský 34, 1929, s. 898–907; *O mezinárodní úpravu cukerní otázky*. Praha 1929; *Současná situace československého cukrovarnického průmyslu*. Praha 1930; *Jaroslavu Preissovi 1870-1930. Několik vzpomínek*. Praha 1930 (jeden z editorů sborníku); *O současné situaci československého cukrovarnického průmyslu*. Listy cukrovarnické, roč. 49, 1930–1931, s. 169–178, roč. 51, 1932–1933, s. 109–112, roč. 55, 1936–1937, s. 57–60; *O našem cukerním průmyslu*. Praha 1933; *Zemědělské průmysly československé v krisi*. Praha 1933 (společně s Karlem Bachrachem a Bohdanem Živanským); *Mezinárodní dohoda o úpravě cukerní výroby a distribuce*. Praha 1937; *O cukerním průmyslu a jeho situaci po letošní světové konferenci*. Praha 1938.

Souhrn

Článek je stručným portrétem Josefa (Joe) Hartmanna, významného cukrovarnického odborníka a vlivného oborového činovníka meziválečného Československa, jemuž se přezdívalo „cukerní král“. V počátcích své kariéry těžil z postavení svého otce a sňatku s dcerou bankéře Jaroslava Preisse, ale do vrcholných manažérských postů v rámci cukrovarnického oboru jej přivedla především jeho píle a povšechná erudice. Z cukrovarnické sekce koncernu Živnobanky postupně vybudoval lídra trhu a jeho schopností si cenil i stát, který zastupoval na mezinárodních fórech. Slibnou kariéru ukončila okupace Československa, během níž se zapojil do odbojové činnosti. Po roce 1945 se sice znovu zapojil do organizování československého cukrovarnictví, ale nástup komunistické moci jej donutil k emigraci, podobně jako řadu dalších prominentů první republiky.

Klíčová slova: Josef (Joe) Hartmann, biografie, cukrovarnický průmysl, odborný činovník, meziválečné Československo, Česká společnost pro průmysl cukerní, odboj, emigrace.

Archivní fondy

1. Národní archiv v Praze, fond Dr. Josef Hartmann 1926–1941.
2. Archiv bezpečnostních složek, taktický svazek č. T-1556 MV.
3. Archiv bezpečnostních složek, svazek Zpravodajské správy Generálního štábu č. OS-3517.

Literatura

4. *Národní listy*, 24. 6. 1923, s. 3.
5. *Hlas lidu*, 10. 7. 1923, s. 2.
6. *Listy cukrovarnické*, 42, příloha *Zpravodaj*, 5, 1923/1924 (36), s. 305–306.
7. *Národní listy*, 5. 7. 1924, s. 6.
8. *Prager Tagblatt*, 21. 12. 1924, s. 11.
9. *Köpfe der Politik, Wirtschaft, Kunst und Wissenschaft in Europa. Tschechoslowakische Republik*. Wien: Neue Freie Presse, 1936, 301 s.
10. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického za rok 1937*. Praha: Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického, 1937, 127 s.
11. *Rudé právo*, 26. 2. 1948, s. 1.
12. Štěpán, V.: Tábor smrti a utrpení. *Sborník Vlastivědného ústavu v Bruntále*, 1, 1968, s. 35–54.
13. Kosatík, P.: Bankéř první republiky: život dr. Jaroslava Preisse. *Mladá fronta*, 2010, 199 s.
14. Frais, J.; Jiras, P.: *Adina Mandlová: obrazový životopis*. Praha: Formát, 2001, s. 75.

Vyskočil A.: Joe Hartmann – “Sugar King” of Interwar Czechoslovakia

The article gives a brief introduction of Josef (Joe) Hartmann, a prominent sugar refinery expert and influential departmental functionary of interwar Czechoslovakia, who was nicknamed the “Sugar King”. Early in his career he benefited from both his father’s position and his marriage to the daughter of banker Jaroslav Preiss; however, it was his diligence and general erudition that ensured his place among the sugar industry’s top management. The Živnobanka concern’s sugar refinery section gradually became the market leader under Hartman’s guidance, and in appreciation of his skills the state asked him to represent the Republic at international forums. His promising career ended with the occupation of Czechoslovakia, during which he joined the resistance forces. Returning after 1945, he was again involved in organising the Czechoslovak sugar industry, but the rise of Communism forced his emigration alongside many other influential people of the First Republic.

Key words: Josef (Joe) Hartmann, biography, sugar industry, specialist, interwar Czechoslovakia, Česká společnost pro průmysl cukerní, war resistance, exile.

Kontaktní adresa – Contact address:

Mgr. Aleš Vyskočil, Ph. D., Historický ústav Akademie věd ČR, v.v.i., Veveří 97, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: vyskocil@brno.avcr.cz